

ADATOK AZ UNITÁRIUS EGYHÁZ PÜSPÖKVÁLASZTÁSI JOGÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ

A reformáció Erdélyben, vallási és társadalmi tényezők hatására, gyorsan terjedt, s rövid idő alatt Izabella és János Zsigmond fejedelem támogatásával, közjogi elismerést is nyert. Az ország valláspolitikája a katolicizmus államvallási jellegének megszüntetésével új útra tért: az államilag elismert, bevett vallások — recepta religio — rendszerére. Az országgyűlés, a katolikus mellett, egymás után bevett vallásnak nyilvánította és szabad gyakorlatot biztosított 1557-ben a lutheránizmusnak¹, 1564-ben a kálvinizmusnak² és 1568-ban az unitárizmusnak.³ A területileg összekevert, négy bevett vallás szabad gyakorlatával Erdély egyedül állott az akkori Európában.

A reformáció szabad terjeszkedésének Báthory István fejedelem (1571—76) vetett véget. A páduai egyetemen tanult, sok országot bejárt uralkodó nagy tekintélynek örvendett. Humanista műveltségét, politikai és katonai képességeit kortársai nagyra értékelték. Erdély függetlenségének biztosítása érdekében elődje törökpárti politikáját folytatta. Hatalma csak 1575-ben szilárdult meg, midőn a német párt fejét, Bekes Gáspárt a kerelőszentpáli csatában leverte, híveit meg elhallgattatta. Még ugyanazon évben Lengyelország királyává választották. Hatalma és tekintélye lényegesen növekedett és az európai politika egyik számottevő tényezőjévé vált. Mint lengyel király (1576—1586) Erdélynek továbbra is uralkodója maradt az utódjának választott bátyja, Kristóf mellett, és fejedelmi jogokat gyakorolt: hivatalokat töltött be, intézményeket alapított, nemességet adott, birtokot adományozott, sőt külön erdélyi kancelláriát is tartott fenn.

Az alig 5 évre terjedő fejedelemsége alatt az ország életében lényegesebb változások nem történtek; Erdély viszonylagos békét és nyugalmat élvezett. Vallási téren azonban személyes felfogásának érvényesítésével mégis változtatni kívánt. Buzgó katolikus volt, aki a jezsuiták betelepítésével nyíltan az ellenreformáció mellé állott. Valláspolitikai célkitűzése volt a katolikus restauráció, a régi vallásbeli egység helyreállítása. Ez viszont egyet jelentett a reformáció felszámolásával. Józan belátás és hatalmi érdekei vezették annak felismerésére, hogy a reformáció vívmányait, a zsinatok és országgyűlések egész sora által szentesített recepta religio rendszert máról holnapra nem helyezheti hatályon kívül, sem a protestánsokat nem kényszerítheti vissza a katolikus egyházba. Kötötte az ország törvényeire tett esküje és politikai érdeke, hogy ne zúdítsa maga ellen a protestáns nemesek haragját, akiknek megválasztását köszönhette, mivel további támogatásukra szüksége van. Kezdetben vallási téren egyebet nem tehetett, minthogy elismerte a négy bevett vallás szabad gyakorlatát, de a reformáció további terjedését megakadályozta. Egyben törekedett a katolikus vallást és egyházat régi jogaiba visszahelyezni. Támogatta a román ortodox egyházat, papjait védelmezte, az ortodox istentisztelet, vallásos szokások és hagyományok szabad gyakorlatát biztosította. 1572-ben megerősítette hivatalában Eftimiet mint az erdélyi románok püspökét;

majd miután tisztségéről 1574-ben lemondott, helyébe Cristofor szerzetest tette.⁴

A fejedelem terve volt, hogy a meglévő szász lutheránus egyházon belül a „tűrhetőbb... kevésbé veszedelmes” augsburgi hitvallás⁵ alapján egy ideiglenes, interim egyházat szervezzen. Részt vettek volna benne a hitújítás mérsékelt irányainak követői, a lutheránusok és helvét-hitűek. Az átmeneti egyház-formáció feladatát abban látta, hogy a protestánsokat visszavegye a katolikus egyházba. Ennek érdekében, Alesius Dénes által arra kérte a szász lutheránus egyházat, hogy az augsburgi hitvallást fogadja el hitelvi alapul és ítélje el s közösítse ki mindazokat, akik attól eltérő tanokat hirdetnek. Ez az elítélés félreérthetetlenül az unitáriusokra vonatkozott. Az 1572. május havában tartott megyei szász zsinat elfogadta és kötelezővé tette az augsburgi hitvallást, de a fejedelem további elgondolásait következetes állásfoglalásával megghiúsította.⁶

Báthory István ellenreformációs elgondolásaiban első helyen a legdinamikusabban terjedő reformációi irány, az unitarizmus megfékezése szerepelt. 1574. szept. 14-én XIII. Gergely pápához intézett válaszlevelében közli, hogy Erdélyben az utóbbi húsz esztendő alatt [ti. a reformáció elterjedése óta] nagy hanyatlás mutatkozik a katolikus vallás terén. Ezért mindent elkövet annak megerősítésére, főleg az *arianus* szekta terjedésének meggátolása által.⁷

Trónra lépte után első intézkedése volt, hogy a fejedelmi udvarból Blandrata György kivételével, a vezető tisztséget betöltő unitáriusokat eltávolította. Blandrata is csak úgy maradhatott az udvarnál, hogy ígéretet tett, miszerint vallási kérdésekkel nem foglalkozik. Dávid Ferenc helyébe udvari prédikátornak Alesius Dénes szászfenesi lutheránus lelkeszt hívta meg. Erre az időre tehető az a rendelkezése is, mellyel a fehérvári állami nyomda felügyeletét elvette Dávid Ferenctől és ezzel unitárius jellegét megszüntette.⁸

A könyvvizsgálatot életbe léptető rendelete 1571. szept. 17-ről az unitáriusokat sújtotta legérzékenyebben. Ebben elrendelte, hogy „Erdélyben és a Partiumban a könyvnyomtatók bármely régi vagy új író legkisebb könyvét és írását is engedélye s megegyezése nélkül lefoglalás és minden javaik elvesztése büntetése alatt, kinyomtatni, árulni és terjeszteni ne merjék; a főtisztviselők az ily engedély nélkül kiadott könyveket és írásokat bárhol s bárkinél megtalálják, az illetőnek javaival együtt lefoglalni, a büntetés két részét a fejedelemnek beküldeni, harmadát maguknak megtartani ismerjék köteleességüknek.”⁹

Báthory István rendeletét a lutheránusok megyei zsinata kérésére adta volna ki. A zsinati beszámolók azonban ilyen kérésről vagy határozatról mit sem tudnak. A fejedelem viszont Beszterce városához intézett levelében, melyben intézkedését a városi tanács figyelmébe ajánlja, elismeri, hogy a cenzúrarendelet kiadását csak részben kezdeményezte a zsinat, részben ő maga.¹⁰

Unitárius-ellenes intézkedései közül különösen súlyos következménnyel járt az ún. innovációs törvénye. Abból indulva ki, hogy az erdélyi reformáció befejezést nyert, a fejedelem felhatalmazást szerzett az országgyűléstől, hogy megtiltsa a vallás további reformálását és szigorúan megbüntesse az újítókat. Az újítás tiltásával először az 1572. máj. 25—29-i tordai országgyűlés végzésében találkozunk, mely kimondja: „Ami a religio dolgát nézi, minden végzés a meghalt feje-

delem őfelsége idejében volt, hogy senkinek az akkori végzés szerint bántása ne legyen a religióban, végeztül, hogy azon állapotban és erejében maradjon; hol pedig valakik a végzésen kívül a religióban valamit innoválnának, amint őnagysága előnkbe adja, hogy affélék volnának, őnagysága Dávid Ferencet és a superintendenst hívassa hozzá, értse meg tőlük, ha efféle innovatorok különb vallásban vannak az ő vallásuktól, kiben voltak, a megholt urunk idejében; ha különb és új dolog vallásban találtak, őnagysága excommunicaltassa, mely excommunicatióból ha ők nem gondolnak, őnagyságának autoritása legyen effélék megbüntetésére az ő érdemük szerint.¹¹

Az 1573. jan. 1—6-i kolozsvári országgyűlés megújítja a tilalmat: „Továbbá az innovatorok felől végeztetett, hogy az előbbi articulus tartassék meg. Akik ilyenek, a két superintendens és melléjük veendő több tudós személyek előtt hallgattassanak ki, és ha mindeniktől különbözni találtak, és dogmájukat vakmerően védenék, excommunicaltassanak és urunktól száműzetessenek, s ha evvel nem gondolnak, autoritása legyen őnagyságának fogsággal, vagy halállal, vagy egyéb büntetéssel káromlásuk érdeme szerint megbüntetni. Ha pedig urak vagy nemesek, vagy városok közül affélének pártját fogná, vagy oltalmazná urunk ellen, az olyat a közvádó a törvény rendes útján kívül közkereset alá foghassa.”¹²

Az 1573. máj 24—27-i tordai országgyűlés harmadszor is megújította az innovációs törvényt: „Ami a religio dolgát illeti, miképpen azért ennek előtte elvégeztük volt generális gyűlésünkben nagyságod idejében, és articulusokban is beirattuk volt, nagyságod is annak kegyelmesen consentiált, és megconfirmálta, hogy senkit az ő religiójában, melyet szegény megholt urunk idejében tartott, nagyságod meg ne háborítaná, [...] és senki, akár minemű renden való ember legyen, nagyságod birodalma alatt való avagy külső ember, ez országban, nagyságod birodalma alatt a religióban valami innovatiót ne merne valami szín alatt indítani, annak okáért most is alázatosan könyörgünk mint kegyelmes urunknak, hogy az elvégzett articulusokat nagyságod observaltassa meg minden cikkelyében és rendiben, viseljen lelkünkre is gondot, és az afféle innovatorokat ne szenvedje közöttünk lenni, büntesse meg azokat, mely dologra nagyságodnak most is mint annak előtte teljes autoritást, hatalmat adunk.”¹³

Báthory Istvánnak arra is gondja volt, hogy a jezsuiták segítségével tudományos fölényt biztosítson a katolikusok számára a protestánsokkal, elsősorban az unitáriusokkal szemben.

Uralkodása alatt állandóan szorgalmazta a pápánál és a rend főnökénél a jezsuiták beküldését Erdélybe. Kérésének teljesítésére csak 1579-ben kerülhetett sor. A rendekhez intézett levelében Báthory István azt állítja, hogy „az ifjúság tanítására” történik a jezsuiták betelepítése.¹⁴ A kész helyzet elé állított tordai országgyűlés (1579. okt. 21—24) kénytelen volt beleegyezni, de azzal a feltétellel, hogy „a jezsuiták az ifjúság tanításával foglalkozzanak, de egyebekbe ne elegendjenek, hogy a különböző tanítók között háborúság ne következék.”¹⁵

Az iskola komoly fegyver volt az ellenreformáció kezében és a jezsuiták éltek is vele Erdélyben. Első középfokú iskoláikat a fejedelem segítségével Kolozsmonostoron, Kolozsvárt és Fehérvárt állították fel. Az unitarizmus szellemi központjában pedig a kolozsvári unitárius főiskola ellensúlyozására, akadémiai jelleggel bíró főiskolát

alapítottak.¹⁶ Amikor Dávid Ferenc a dévai vár börtönében utolsó napjait élte, a jezsuiták már megkezdték Kolozsmonostoron az ifjúság tanítását.

A jezsuiták mint buzgó, képzett tanítók, a kor színvonalán álló iskolákat állítottak szembe a protestánsokkal. Sikeresen alkalmazták a nyugaton már kipróbált térítési módszerüket a lelkek visszahódítására; valamint az unitáriusok hatásának ellensúlyozására s a tanuló ifjúságnak iskolájukból való elvonására.

A fejedelem nem titkolta, hogy minden iránt, ami unitárius és szabadelvű volt, mély ellenszenv élt benne. Dávid Ferencet személy szerint is gyűlölte, mert a katolikus egyház egyik megrontójának tartotta, és benne látta egyházpoltikai terveinek legfőbb akadályát. Őt és egyházát arianusnak, eretneknek bélyegezte. Egy ilyen megnyilatkozásáról számolt be Paksi Mihály, Heidelbergben tanuló erdélyi diák, Simler Józsiás zürichi tanárnak az 1572. dec. 4-i. levelében: „A múlt nyáron Olaszországból hazaérkezett Erdélybe a világi filozófiát tanuló három ifjú. Az egyik Hunyadi Demeter volt. Odamenetelük előtt ebioniták voltak s most a lélek halhatatlanságát kihirdetett vitatételek által ostromolják. Ebből látszik, minő szelleműek ők és tanaik. Játék és tréfa annak minden vallás, akire halála után többé semmi sem tartozik. A kegyelmes Isten védje őket s egyházaikat ily szörnyektől [...] A fejedelem ezeket Dávid Ferencsel együtt magához hívatta s kérdezte őt: egyformán gondolkozik-e azokkal? Azt felelte, hogy némelyekben egyetért velők, de némelyeket még nem hagy egészen helyben. A fejedelem bosszankodva utasította el tekintete előtt e szavakkal: »Távozz innen, büdös eretnek! Rövid időn végbe viszem, ha Isten is úgy akarja, hogy szarvaidd letöressenek!« Evvel azt akarta jelenteni — jegyzi meg a levélíró —, hogy tekintélyét és erejét alá fogja szállítani.¹⁷

Az unitáriusok számát minden eszközzel csökkenteni igyekezett. Térítési eljárására fényt vet Csanádi Imre kalotaszentkirályi unitárius lelkész esete, akinek a fejedelem 1575. márc. 18-i levelében azt írta, hogy „ha nem akar elveszni, térjen eszére s ad neki a gyalui udvarból egy hordó bort s tíz mérő búzát. Ha téves vallását elhagyva a katolikus egyházba visszatér, egész házanépe tapasztalni fogja bőkezűségét.¹⁸

A fejedelem 1572. febr. 18-án Liszthi János kancellárhoz intézett levelében az unitáriusokról így nyilatkozott: „De nem kell senkinek csodálni ezek erkölcsét, mert nemcsak emberek között, de mennyei dolgokban is ilyen acutusok ezek, és ugyanez az ő professiójuk: akit akarnak priválnak, akit akarnak öregbítnek. A Krisztus Jézust istenségétől, a Szent Lelket essentiától fosztották meg. A gyermekeket kereszttség nélkül is üdvözítik és az embert minden büntől megszabadítják; úgy, hogy az Isten akit predestinált üdvözül, akit nem elkárhozik...¹⁹

A fejedelem a szász univerzitás azon jelentésére, mely szerint az „arianus eretnység“ Szászvároson mindinkább terjed, 1575. ápr. 30-án válaszol, és megdicséri, amiért közöttük az Isten fiáról szóló tanítás tisztán áll fenn. Igéri, hogy szükség esetén kemény eszközöket fog alkalmazni az eretnység elfojtására, addig is meghagyja, hogy az elhalt szászvárosi unitárius prédikátor (Szegedi Lajos) helyébe küldjenek egy tudós és becsületes papot.²⁰

Hogy a fejedelem mennyire foglalkozott az unitáriusok elnyomásának ügyével, kiviláglik Berzeviczi Márton leveléből is, melyet 1575. ápr. 30-án intézett a szász univerzitáshoz: „Lelkemből fájlalom, hogy a ti nemzetségetekből sokan estek az ariánusok tévelygésébe s azokat még védelmezik is. Ez a dolog a felséges fejedelmet, amidőn leveleket olvasta, súlyosan bántotta, aki ennek a szektának a jövőben való elfojtására minden alkalmas eszközt felhasználni szándékozik.”²¹ Feltételezhető, hogy a belső tanácsos és későbbi kancellár a fejedelem tudatával, esetleg sugalmazására írhatta ezt a levelet.

Az unitarizmusra nehezedő nyomásról tanúskodik Dávid Ferencnek 1573. dec. 27-én Palaeologus Jakabhoz írott levele: „Mindennap rosszabbra fordul dolguk. A következő év január 1-re gyűlése lesz az országnak, ahol, tart tőle — nehogy őket, mint az ország törvényei megrentőit vádolják, s helyükről elűzzék, ha csak az Isten ellenségeik szándékát véletlenül meg nem akadályozza. Espereseik egybe vannak híva, s azok teljes igyekezettel vesznek munkába mindent, ami által elleneik vádjait az ország főrendjei előtt magukról elhárítsák s a vallás igazságainak szabad vizsgálását továbbra is megnyerjék. A zsinat bevégeződése után Isten segélyével mindent megtesznek, ami az egyház fenntartása s az igazság terjesztése érdekében szükséges.”²²

Hasonló szellemben írt Szakmári István kolozsvári prédikátor is 1575. aug. 6-án Palaeologusnak: „... Fejérvárt néhány atyjukfia fogásba esett; de jó emberek közbenjárására kiszabadultak. Mi lesz velük, az idő mutatja meg. Hiszi, hogy az Isten a fejedelmet arra bírja, hogy vallásukkal valami rossz nem történik. Csakhogy ők az imádkozásban és kötelességük teljesítésében lennének szorgalmasabbak!”²³

Báthory István súlyos megpróbáltatásoknak tette ki az unitárius egyházat és híveit. Új mozzanat egyházpolitikájában az 1576. jan. 28 — febr. 8. napjain, Medgyesen tartott országgyűlés vallási végzése:

*„Továbbá könyörgöttek azok az atyáinkiai, kik Dávid Ferenc valóságban vagynak; hogy Dávid Ferenc superintendensek légyen, és ha ő meghal vagy pedig betegségek, vagy mi egyéb okból mutatni kellenék, mutálhassák és mást substituálhassanak, eadem autoritate; csak hogy az religio dolgában semmit ne innoválhasson, hanem az miben találtatott, azon állapotban maradjon.”*²⁴

Az unitarizmus egyházszerkezeti jogának törvénybe iktatása egyedül álló jelenség volt a 16. század második felében. Adatok hiányában nem tudjuk, kik képviselték az unitárius ügyet az országgyűlésen. A határozat szűkszavúan csak annyit mond, hogy a „Dávid Ferenc vallásán” levők kezdeményezték; az unitárius elnevezés Erdélyben még ismeretlen volt. Az unitáriusok kérése az erdélyi reformált egyház sajátos alakulásával áll összefüggésben.

Az erdélyi reformáció nem egy új egyház alapításának igényével lépett fel, hanem a meglévőt akarta megújítani és szervezeti egységét fenntartani. Az államhatalom ellenállása miatt a hitújítás hívei csak 1551-ben választhatták meg a megújított egyház első szuperintendensét Wiener Pál személyében. Halála után a német anyanyelvű lutheránusok nemzetiségi alapon szervezkedtek és 1556-ban a szász egyház szuperintendensévé Hebler Mátyást, a magyar anyanyelvű lutheránusok pedig hasonló alapon, 1557-ben Dávid Ferencet a magyar egyház szuperintendensének választották. 1556-tól 1576-ig a fejedelem és az országgyűlés Erdély területén csak ezt a két reformált egyházat — a

szász és a magyar —, és annak két szuperintendensét ismerte el. A protestánsok és összes egyházközségeik hitelvi különbség nélkül, ehhez a két egyházhoz kellett tartozzanak.

Dávid Ferenc 1559-ben, a lutheránus hitfelfogástól eltérő úrvacsorátana miatt, szuperintendensi tisztségéről lemondott, helyébe Alesius Dénes került. A reformáció hitelvi fejlődésével állott összefüggésben, hogy Blandrata György 1564. ápr. 9-i enyedi zsinaton, egy fejedelmi rendelet alapján, Alesius Dénest hivatalából letette; helyébe a zsinat újra Dávid Ferencet választotta²⁵, aki tisztségét 1571-ig töltötte be. Báthory István az enyedi zsinaton történt választást nem ismerte el és Dávid Ferencet udvari papságával együtt a szuperintendensségtől is megfosztotta. Az 1571. szept. 9-i zsinat a fejedelem kívánására Alesius Dénest, udvari papját, visszahelyezte a magyar egyház szuperintendensi tisztségébe. Ennek következtében az unitáriusok, akik közjogilag szintén a magyar egyházhoz tartoztak, 1571-től 1576-ig Alesius egyházi joghatósága alatt állottak. Mégis az unitáriusok Dávid Ferencet állami elismerés nélkül, továbbra is szuperintendensüknek tartották, és neki a tisztséggel járó jogok gyakorlását biztosítani igyekeztek. Az országgyűlés Dávid Ferenc püspökségének elismerésével nem tett mást, mint az unitárius egyházon belül kialakult tényleges helyzetet és gyakorlatot szentesítette. Közjogi szempontból ez a harmadik szuperintendens elismerését jelentette Erdélyben.

A rendek törvénybe iktatták az unitárius egyház püspökválasztási jogát is, midőn engedélyezték, hogy ha Dávid Ferenc, akár betegsége, akár halála, vagy bármely más ok miatt akadályozva lenne a szuperintendensi hivatala betöltésében, helyébe az unitáriusok más püspököt választhatnak. Dávid Ferenc püspöki címének elismerését és az egyház püspökválasztási jogát az innovációs törvény betartásától tették függővé: „a religio dolgában semmit ne innoválhasson, hanem amiben találtatott, azon állapotban maradjon”.

Az erdélyi rendek medgyesi határozatukban a reformáció hitelvi és szervezeti differenciálódásának valóságát ismerték el. Ezen alapon engedték meg az unitáriusoknak, hogy kiváljanak a magyar reformált egyház közösségéből és Dávid Ferenc szuperintendenssége alatt külön, a maguk felekezeti egyházában éljenek. A püspökválasztási jog elismerésével ezt a kiválást intézményesítették és az unitárius reformáció önálló egyházzá alakulását szentesítették.

A medgyesi országgyűlés végzése határák az erdélyi hitújítás történetében: a meglevő szász és magyar reformált egyház mellett az állam elismerte a hitelvi alapon szervezett unitárius egyház létezését is. Így lett az unitárius egyház közjogilag Erdély harmadik egyháza. Mindez természetesen nem jelentette a fejedelem egyházpolitikájának megváltozását, hanem inkább fékezését és a társadalmi valóságokhoz való ésszerűbb alkalmazását. Báthory István lengyel hatalmi törekvései érdekében az ország belső egységének, rendjének és békéjének erősítésére törekedett. S mivel az unitáriusok száma és befolyása még mindig nagy volt Erdélyben, hatalmi érdekei kívánták, hogy a vallási intézkedéseivel megfélemlített és elégedetlen unitáriusokat megnyugtassa és bizalmukat megnyerje. Ennek tudható be, hogy enyhült magatartása az unitáriusokkal szemben, akiknek lengyel hitrokonaikkal való összeköttetéseit felhasználta a lengyel korona megszerzése érdekében. Megválasztása ügyében teljhatalmú megbízottként a lutheránus

Berzeviczi Márton mellett az unitárius Blandrata Györgyöt küldte: ki Lengyelországba. Ismeretes, hogy küldetésében jó eredménnyel járt el.²⁶

A fejedelem részéről az országgyűlés vallási végzése csak egy tervszerű, megfontolt politikai engedmény volt, mellyel unitárius alattvalóit lekötelezte és további politikai törekvéseinek szolgálatába állította. Politikai engedménynek tartotta Báthory Kristóf (1576—1581) is, aki a medgyesi végzésben biztosított jogokat már az 1576. aug. 3-i kolozsvári országgyűlésen korlátoztatta: „a superintendens zsinatot csak Kolozsvárt vagy Tordán tarthasson; de akik (Alesius) Dénes pappal egy valláson vannak, azokat egybe ne hívhassa, hanem az ő régi authoritása az övéi között megmaradjon.”²⁷

Az 1577. okt. 12—15-i tordai országgyűlésen a fejedelem és a rendek még tovább mentek és kimondták, hogy: „Tordai Sándor Andrásnak mindenütt authoritása legyen az országban járni, minden helyeket megvizsgálni és mindenütt az ő vallásán való egyházi személyeket, papokat igazgatni, oktatni, tanítani, megfeddeni, és zsinatot tartani, sőt a más valláson való papokat is serkentve, intve, tanítva — akit lehet — az ő nézeteire vonni, de ne erőszakkal. A másik félnek pedig, Dávid Ferencnek, mint ennek előtte, most is csak Kolozsvárt és Tordán lehessen zsinatot tartani, a más confessión való egyházi személyeken semmi hatósági joga ne legyen, hanem csak az övéin.”²⁸ Ez a határozat már nyílt prozelitizmust jelentett az unitáriusok ellen.

Az abszolutizmus alatt, Székely Sándornak 1852-ben bekövetkezett halálával, a bécsi kormány megtiltotta a püspökválasztást. 1861-ig betöltetlenül állt a püspöki szék, amikor is az unitáriusok kiharcolták szerzett joguk gyakorlásának engedélyezését. Ez a joga az egyháznak azóta is sértetlenül fennáll és szabadon érvényesül.

Négyszáz éve annak, hogy a medgyesi országgyűlés biztosította az unitárius egyház püspökválasztási jogát. Ennek kimondása a korszak társadalmi és felekezeti korlátok között, haladó szellemű s előre mutató bátor cselekedet volt. Az erdélyi törvényhozás végzése a 16. századi egyháztörténetünk fontos dokumentuma, melyből hitelődeinknek az unitarizmus jövője iránti féltő gondoskodását olvashatjuk ki.

JEGYZETEK

¹ Erdélyi Országgyűlési Emlékek (továbbiakban EOE). II. k. Bp., 1876. 78.

² Uo. 231—232.

³ Uo. 343.

⁴ Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése (továbbiakban BIL). I. k. Kolozsvár, 1944. 289—290; Lupas, I.: Istoria bisericească a românilor ardeleni, Sibiu, 1918. 30—32; Păcurariu, M.: Istoria Bisericii Ortodoxe Române. București, 1975. 114.

⁵ Báthory Istvánnak XIII. Gergely pápához intézett 1574. szept. 14-i leveléből: BIL I. k. 298—299.

⁶ Urkundenbuch der Evangelischen Landeskirche A.B. in Siebenbürgen. Zweiter teil. Die Synodalforderungen im Reformationsjahrhundert. Hermannstadt, 1883. I. 202; II. 134, 135; dr. Binder Ludwig: Adatok a 16. századi erdélyi unitarizmus történetéhez. KerMagv. 79 (1973). 15—16.

⁷ BIL I. k. 298—299.

⁸ Haner, G.: Historia ecclesiarum transsylvanicarum. Francof. et Lipsiae. 1694. 289.; Jakab Elek: Dávid Ferencz emléke. Bp., 1879. 201.

⁹ BIL I. k. 142—143. A cenzúrarendelet Miksa császárnak a speieri birodalmi gyűlésen 1570-ben hozott könyvvizsgálati szabályzatán alapszik. (Die Anfänge der Büchercensur in Deutschland... Leipzig, 1870. 49—50. II.). Lásd még: Waldapfel I.: Báthory István cenzúrarendelete. ITK 1938. 126.

¹⁰ BIL I. k. 146—147.

¹¹ EOE II. 528.

¹² Uo. II. 534.

¹³ Uo. II. 541.

¹⁴ Uo. III. 142.; lásd: BIL II. 178.

¹⁵ EOE III. 143.

¹⁶ Báthory I. a főiskola első tervezetét 1579. július elején készítette el; az alapítólevelét 1581. máj. 12-én adta ki, lásd: BIL II. 161—162; Jakab E.: Oklevéltár Kolozsvár történetéhez. II. k. Bp., 1888. 128—132; Veszely K.: Erdélyi egyháztörténelmi adatok. I. k. Kolozsvár, 1860. 318—322; Veress E.: A kolozsvári Báthory-egyetem története lerombolásáig, 1603-ig. Erdélyi Múzeum, XXIII. k. Új folyam I. (1906) 169, 249, 342.

¹⁷ Jakab E.: i.m. 206.

¹⁸ BIL I. k. 316—317.

¹⁹ EOE II. k. 526.

²⁰ BIL I. k. 321; Urkundenbuch der ev. Landeskirche in Siebenbürgen. 1862. 213—214. II.

²¹ Amlacher, A.: Urkundenbuch zur Geschichte der Stadt und des Stuhles Broos bis zum Uebergang Siebenbürgens unter Erbfürsten aus dem Hause Oesterreich (1690). Hermannstadt, 1879. 160.

²² Jakab E.: i.m. Egyháztört. emlékek. II. r. 15—16.

²³ Jakab E.: i.m. 210.

²⁴ EOE II. 577.

²⁵ Kiss Áron: A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései. Bp. 1881. 415—416.

²⁶ BIL I. k. 360, 364, 368—369.

²⁷ EOE III. 108.

²⁸ Uo. III. 122—123. II.

DR. SZABÓ ÁRPÁD

A KUMRÁNI ESSZÉNUS KÖZÖSSÉG JELENTŐSÉGE ÉS HATÁSA A KERESZTÉNYSÉG KIALAKULÁSÁNAK KORÁRA

II. rész

Valamennyi evangélium közül a negyedik mutatja a legszorosabb kapcsolatot és legszámosabb rokon vonást a kumráni irodalommal s ezért a bibliakutatók egy része egy közös eszmei forrásról beszél. Ennél a pontnál azonban óvatosnak kell lenni. Gondoljunk arra, hogy minden új felfedezés a közel-keleti vallások területén — a Jézus születését közvetlenül megelőző századoktól egészen az ő születését követő századokig — gyakorlatilag a saját korában gyökerezik. Valószínű, hogy ez a negyedik evangélium problémájának megoldási kulcsa is.

Az olyan jellegzetesen jánosi kifejezések, mint a világosság fiai, az élet világossága, a sötétségben való járás, igazságot cselekedni, Isten munkái stb. a kumráni iratokra is jellemzőek és nemcsak kifejezés-, hanem gondolkodásmódot, világnézetet is tükröznek. Mind a